

11. Simpson K.: Forensic Medicine. 9th edn., Arnold, London, 1985. -12.
Smith K.G.V.: A Manual of Forensic Entomology. Cornell University Press,
Ithaca, New York, 1985.

Adres autora:

Katedra Zoologii Bezkręgowców UG
al. Marszałka Piłsudskiego 46
81-378 Gdynia

Tomasz Gos

O frenologii inaczej

Phrenology - another point of view

Z Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej AM w Gdańsku
Kierownik: dr hab. Z. Szczerkowska - profesor AM

Przedstawiono zarys biografii twórcy frenologii doktora Franciszka Józefa Galla (1758-1828), zwracając uwagę na aspekty kryminologiczne jego teorii. Podkreślono rzeczywiste osiągnięcia jego dorobku naukowego oraz odniesiono jego koncepcję do wyników współczesnych badań mózgu. Zwrócono także uwagę na powściągliwość zainteresowania społeczności sądowo-lekarskiej problematyką pośmiertnej oceny zaburzeń psychicznych, posiadającą znaczenie dla kryminologii i medycyny sądowej.

The biography of doctor Franz Joseph Gall (1758-1828) and his theory of phrenology were outlined highlighting the criminological issues of it. The real scientific aspects of his work were pointed out as well as their relation to modern investigations of human brain. The unsatisfactory interest of forensic community concerning the issue of postmortem research of psychiatric disorders relevant to criminology and forensic medicine were also highlighted.

Słowa kluczowe: frenologia, kryminologia, medycyna sądowa, badania mózgu.

Key words: phrenology, criminology, forensic medicine, brain research.

Koncepcja myślowa przedstawiona przez Franciszka Józefa Galla (1758-1828), która utrzymywała, że budowa czaszki określa cechy charakteru człowieka, wywarła także wpływ na poglądy panujące w kryminologii i medycynie sądowej. Wynikało to z faktu, że zarówno w XIX wieku jak i przez długi czas w wieku XX posiadała ona status nauki, co prawda przyjmowanej nie bez zastrzeżeń, ale przecież dotyczyło to i dotyczy nie tylko tej idei.

Wszystko zaczęło się w Wiedniu pod koniec XVIII wieku. Właśnie tam doktor Gall rozwinął dobrze prosperującą praktykę lekarską, która umożliwiła mu pielęgnowanie naukowych zainteresowań, ukierunkowanych na „wnikanie w istotę natury zwierzęcej i ludzkiej” (cytowane sformułowania i fragmenty tekstów w tłumaczeniu własnym). Przyszły twórca „nauki o czaszce” (Schadellehre, według jego własnego określenia) urodził się 9 marca 1758 jako syn kupca

wTiefenbrunn w pobliżu Pforzheim. Początkowo przeznaczano go do stanu duchownego, co uwidoczniło się w późniejszej działalności, naznaczonej poczuciem pełnienia misji. Na własne życzenie studiował jednak medycynę, najpierw w Strassburgu a następnie od 1781 w Wiedniu, gdzie doktoryzował się w 1785 roku. Wykształcił się jako doskonały neuroanatom, przeprowadzał studia porównawcze zachowań zwierzęcych i ludzkich, systematycznie badał chorych psychicznie w wiedeńskim zakładzie dla obłąkanych, zwanym Wiener Narrenturm - Wiedeńska Wieża Błądnów. Wówczas zaczął rozważać możliwości powiązań pomiędzy budową mózgu, czaszki i cechami psychicznymi a także konsekwencje etyczne i społeczne takich korelacji. W roku 1796 doktor Gall rozpoczął we własnym domu prywatne wykłady, które wkrótce zaczęły cieszyć się dużą popularnością. Przyciągały one nie tylko lekarzy, lecz także przedstawicieli nauk humanistycznych, artystów a nawet tak zwany „fracymier”. Szeroka publiczność chciała się dowiedzieć, jak na podstawie budowy czaszki można określić ukształtowanie znajdującego się w niej mózgu a tym samym indywidualne cechy psychiczne. Ta forma analizy charakteru stała się szybko ulubioną rozrywką towarzystwa i każdy uważał, że może w niej uczestniczyć bez szczególnego przygotowania.

W muzeum Instytutu Historii Medycyny Uniwersytetu Wiedeńskiego znajduje się zbadana i opisana przez Galla czaszka. Na kości czołowej zaznaczone są obszary pod którymi, według jego koncepcji, powinny znajdować się ośrodki dla bystrości umysłu (używając terminologii badacza), głębi myśli i dowcipu. Nad oczodołami Gall umiejscowił obszary dla poczucia barwy i miejsca a nad kośćmi nosowymi - zdolności uczenia się. Na najwyższym piętrze znajdowało się pole łagodności, bocznie natomiast - mroczne cechy charakteru. Bezpośrednio poniżej obszaru przebiegłości i chytrności można rozpoznać miejsce dla instynktu morderczego ze składowymi w postaci barbarzyństwa, krwiożerczości i okrucieństwa. Ku tyłowi za nimi występuje skłonność do bójki a najdalej z tyłu - popęd do rozmnażania i płodzenia, gdzie także umiejscawia się pragnienie rozkoszy zmysłowych.

Materiał dowodowy, który Gall mógł przedłożyć na poparcie swojej teorii był bardziej niż skąpy i taki pozostał również w późniejszym okresie pomimo dużej liczby następców. Tak więc mogłaby „nauka o czaszce” spokojnie drzemać w szufladach gabinetu naukowych osobliwości, wydobywana od czasu do czasu ku uciechu współczesnych, gdyby nie zawierała ona w sobie szeregu wizjonerskich dla późniejszych badań mózgu aspektów. Dzięki nim nie można doktora Galla zbywać jako zwykłego szarlatana. Jego naukowe zainteresowania były szczerze i autentyczne. Wychodząc z błędnych przesłanek, doszedł on do prawidłowych przekonań wskazujących dalszą drogę badawczą. Jako pierwszy zwrócił on uwagę na strukturę lekceważonych do tej pory zakrętów kory półkul mózgu oraz wysunął hipotezę, że zmianom w ich strukturze odpowiadają zmiany psychiczne. Zła sława, która otoczyła jego naukę po dziesięcioleciach powodzenia, przystoniła zasługi Galla jako neuroanatora i neurofizjologa, badacza behawioru i psychologa, antropologa i socjologa. Wiele jego koncepcji, którym dał wyraz w liście do przyjaciela barona von Retzer z 1798 roku, uderza swą trafnością i aktualnością, także w odniesieniu do problematyki przestępczości.

Zdaniem Galla tylko człowiek posiada zdolność mówienia i tak bardzo rozwiniętą zdolność uczenia się, zmysł sprawiedliwości i nieprawości, jak również zdolność do wyobrażenia abstrakcyjnego. Zarówno przeszłość jak i przyszłość mogą kierować jego postępowaniem, jest on obdarzony poczuciem obyczajności i jasną świadomością. Tak uzbrojony, walczy ze swymi skłonnościami. Przestępstwo nie występuje samo z siebie, nie może przeto być rozpatrywane jako zjawisko abstrakcyjne. Jest ono wytworem sprawczego indywiduum, otrzymuje więc właściwości zależne od jego natury i sytuacji. Brak edukacji, nieznanostwo zasad moralnych i religijnych, praw, zobowiązań wobec Boga i ludzi są zasadniczym źródłem występków ludzkich, „...trzeba więc z zewnątrz uzupełniać, czego na wewnętrznej organizacji i wychowaniu zbywa. Najpierw więzienia muszą się stać instytucjami poprawczymi...”.

„Nauka o czaszce” nie znalazła uznania czynników oficjalnych. W piśmie cesarskim z 24.12.1801 do kanclerza hrabiego Lansky stwierdzono, co następuje: „Łaskawie zabraniamy tych prywatnych wykładów, ponieważ nowa nauka o głowie, o której niektórzy wyrażają się z entuzjazmem, innym zaś pozwoliłaby stracić własną [głowę], ta nauka wydaje się prowadzić do materializmu i zaprzeczania podstawom religii oraz moralności”. Interwencje wysoko postawionych mecenasów na nic się zdały: kolejny dekret cesarski ostatecznie zabronił wykładów i Gall poczuł się zmuszony do opuszczenia Wiednia.

Wraz ze swym asystentem Janem Kacprem Spurzheim (1775-1832) wyruszył w marcu 1805 w podróż z objazdowymi wykładami po Niemczech, Danii, Holandii i Szwajcarii. Podróż ta, będąca pochodem tryumfalnym pośród napoleońskiej zawieruchy wojennej, zakończyła się w Paryżu w 1807 roku. Tam powstały największe dzieła doktora Galla, wśród nich „Anatomia i fizjologia układu nerwowego” w czterech tomach bogato ilustrowanych wspaniałymi miedziorytami, która pochłonęła znaczną część jego majątku. Było go na to stać, ponieważ także w Paryżu udało mu się rozwinąć lukratywną praktykę lekarską, pozwalającą na oddawanie się nauce w wolności i niezależności. Zmarł 22.08.1828 w następstwie udaru mózgu, do końca życia używając określenia „nauka o czaszce” dla swojej teorii. Jego asystent Spurzheim, opuściwszy mistrza w 1813 roku z powodu różnic dogmatycznych udał się do Anglii i Szkocji. On pierwszy użył pojęcia „frenologia” w odniesieniu do uprawianej przez siebie i następców pseudonauki. Jej entuzjastycznym popularyzatorem na Wyspach Brytyjskich stał się George Combe (1799-1858), pierwotnie adwokat w Edynburgu a następnie czołowy „strateg marketingu” frenologii. Jego książka „Esej o konstytucji człowieka i jej związkach z zewnętrznymi obiektami” (Essay on the constitution of man and its relations to external objects), która ukazała się w 1827 roku w sensacyjnym wówczas nakładzie 100 000 egzemplarzy, szybko awansowała do „Biblii frenologicznej” szerokich warstw społecznych. Właśnie on wytyczył frenologii złowrogi kierunek rozwoju, pojmując ją także jako metodę służącą analizie charakteru i skłonności psychicznych różnych narodów i ras. W takim a nie innym kontekście pojęcie „rasa” pojawiło się po raz pierwszy. O zadziwiającej żywotności frenologii w krajach anglojęzycznych mogą świadczyć fakty, że do roku 1938 istniało w USA w Ohio Stanowe Towarzystwo Frenologiczne a Brytyjskie Towarzystwo Frenologiczne zostało rozwiązane

dopiero w 1967 roku. Wyobrażenie, że psychika wyraża się w widocznej na zewnątrz budowie czaszki było zbyt pociągające, aby nie pochwycono go chętnie i nie pielęgnowano przez ponad półtora stulecia.

Niezależnie jednak od pseudonauki, jaką była frenologia, rozwijały się prawdziwe naukowe badania mózgu. Oto krótki przegląd wybranych odkryć, stanowiących kamienie milowe na tej drodze:

1822 - Boyle: opis porażenia postępującego

1861 - Broca: przypadek Leborgne (afazja motoryczna)

1867 - Griesinger: choroby psychiczne są chorobami mózgu

1868 - Harlow: przypadek Phineas Gage (zespół płata czołowego)

przełom wieków XIX i XX - Cajal, Golgi, Nissl: nauka o neuronach (nagroda Nobla 1906); Sherrington: koncepcja synapsy; Alzheimer: opis neuromorfologicznych podstaw otępienia, padaczki, porażenia postępującego i psychozy; Kraepelin: systematyka chorób psychicznych; Freud: psychoanaliza; Pawlow, Thorndike: warunkowanie klasyczne i operacyjne, podstawy teorii i terapii behawioralnej

1949 - Hess: podstawowe napędy i emocje mogą zostać wywołane przez bezpośrednie elektryczne pobudzenie międzymózgowia

1952 - McLean: koncepcja układu limbicznego i odkrycie jego znaczenia dla neuronalnej modulacji emocji i uczuć (emocji uświadomionych)

1965 - Dalström i Fuxe: odkrycie układów przekaźnikowych mózgu.

Dopiero jednak zaawansowane technicznie badania obrazowe, wprowadzane do diagnostyki struktury i funkcji ośrodkowego układu nerwowego od lat 70-tych XX stulecia, przyniosły w pewnym sensie potwierdzenie starej koncepcji doktora Galla. Właśnie one wykazały jednoznacznie obecność zmian w budowie mózgu, skorelowanych w znamienny sposób z zaburzeniami psychicznymi. Wyniki badań obrazowych u żyjących pacjentów spowodowały renesans zainteresowania pośmiertnymi badaniami mózgu chorych psychicznie. Do początku lat 80-tych minionego stulecia panował bowiem na tym obszarze dociekań zastój wynikły z przeforsowaniem w 1952 roku na Międzynarodowym Kongresie Neuropatologicznym w Rzymie poglądu, jakoby w chorobach psychicznych nie można było wykazać ośrodkowych zmian morfologicznych. Nowe metody badań pośmiertnych, głównie immunohistochemiczne i radioizotopowe, pozwoliły na wykazanie subtelnych lecz znamiennych zaburzeń strukturalnych w składowych układach limbicznego, wzgórzu i mózdzku schizofreników, osób cierpiących na schorzenia afektywne i uzależnienia. Jak dotąd, te już ugruntowane badania nie spotkały się z szerszym zainteresowaniem w środowisku sądowno-lekarskim, pomimo - wydawałoby się - oczywistego ich powiązania z tematyką dociekań medycyny sądowej, chociażby w zakresie analizy przyczyn samobójstw.

Ciągle otwarta dla nauki pozostaje natomiast problematyka badań neuropatologicznych tzw. nerwic i zaburzeń osobowości, podobnie jak krótkotrwałych zaburzeń psychicznych występujących bezpośrednio przed śmiercią. Otwarta nie oznacza nieuchwytna w dobie współczesnej neurobiologii. Rozwiązanie tych problemów badawczych, również wielokrotnie i ściśle związanych z kryminologią i medycyną sądową jest kwestią czasu. Nasza specjalizacja mogłaby zaznaczyć na tym polu badawczym swój twórczy udział, gdyby zainteresowanie środowiska

sądowo-lekarskiego nowoczesnymi pośmiertnymi badaniami mózgu odpowiadało przynajmniej częściowo temu, które dawniej poświęcano frenologii. W przeciwnym razie po raz kolejny zostaniemy skazani na - co najwyżej - bierną aplikację, która przecież nie powinna stanowić przeznaczenia medycyny sądowej.

PIŚMIENNICTWO

1. Bogerts B.: Funktionell-neuroanatomische und neuropathologische Grundlagen psychischer Erkrankungen. W: Molier H.J., Laux G., Kapfhammer H.P. (wyd.) Psychiatrie und Psychotherapie. Berlin, Heidelberg, New York, Springer-Verlag, 2000. -2. Gall F.J. Des Herm Dr. F.J.Gall Schreiben Ober seinen bereits geendigten Prodomus uber die Verrichtungen des Gehirns der Menschen und Thiere an Herrn Joseph Freiherr von Retzer. Der Neue Teutsche Merkur, Dezember 1798, 12 Stuck, 311-382. -3. Kretschmer E. Körperbau und Charakter. Untersuchungen zum Konstitutionsproblem und zur Lehre von den Temperamenten. Berlin, Springer-Verlag, 1942. -4. Lesky E. Franz Joseph Gall - Naturforscher und Anthropologe. Bern, Stuttgart, Wien, Verlag Hans Huber, 1979. -5. Materiały zjazdowe 16 Kongresu IAFS w Montpellier, 2-7 września 2002.

Adres autora:

Katedra i Zakład Medycyny Sądowej

ul. Curie-Skłodowskiej 3a

80-210 Gdańsk